

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ս Ա Յ Ա Թ - Ն Ո Վ Ա

(Ծննդյան 250-ամյակի առթիվ)

Խաղաղության համաշխարհային խորհրդի որոշմամբ, հոկտեմբեր ամսին նշվում է հայ ժողովրդի տաղանդավոր պավակ Սայաթ-Նովայի ծննդյան 250-ամյակը:

Դա մի սրտառուչ առիթ է, որ քաղաքակիրթ աշխարհը իր հարգանքի և երախտագիտության սրտագին տուրքը բերի հայ մշակույթի արժանավոր ներկայացուցչի, գուսան և երգիչ Սայաթ-Նովայի անթառամ հիշատակին, որը երգել է սերն-ու բարեկամությունը, արդարությունն ու իրավունքը, հավասարությունն ու ժողովուրդների եղբայրությունը:

Սայաթ-Նովայի ստեղծագործությունը սեփականությունն է առաջավոր մարդկության: Նրա անկրկնելի Տաղարանը հայ ժողովրդի հանճարի սրբազան ավանդն է համաշխարհային մշակույթի զանձարանին:

Անցյալի մշուշից, ժամանակի խորքից մեզ է նայում Սայաթ-Նովան, իր ողջ հերոսական կյանքով ու տխուր ճակատագրով, իր ապնիվ հոգու, պայծառ մտքի բովանդակ գրավչությամբ:

1963 թվականը, հայրենի կառավարության որոշմամբ, հայտարարվել է հոբելյանական տարի:

Հոկտեմբերի 20—22-ին, համաժողովրդական խանդավառությամբ, Երևանում, պետականորեն կնշվի մեծ գուսանի ծննդյան 250-ամյակը:

Հայ հասարակայնությունը, մեր մտավորականությունը, հայ մամուլը մեծ հանդիսավորությամբ և խոր երախտագիտությամբ նշել են և շարունակում են նշել մեծատաղանդ երգիչ-գուսանի, փիլիսոփա բարոյախոսի, հայրենասեր և հավատավոր Սայաթ-Նովայի ծննդյան 250-ամյակը:

Մեծ բանաստեղծի հոբելյանը հայ ժողովրդի հետ սրտագին մասնակցությամբ նշում են ոչ միայն Անդրկովկասի եղբայրական ժողովուրդները, որոնց լեզվով նա ստեղծագործել է ավելի քան 25 տարի, այլ նաև Սովետական Միության համարյա բոլոր ժողովուրդները, որոնց համար նույնպես թանկագին ու նվիրական են Սայաթ-Նովայի անունն ու անմահ գործը, որոնք նվիրված են եղել միաժամանակ ժողովուրդների եղբայրության, ազգերի համագործակցության և նրանց պայծառ ապագայի վեհ իդեալներին և ձգտումներին:

Սայաթ-Նովան, դուրս գալով հայ իրականության սահմաններից, դարձել է միջազգային առումով սիրո, բարեկամության, ապատության խորհրդանիշը և ճշմարտության բաջամարտիկ բարոյիչը:

Երբեք պատահականություն չէր որ Սայաթ-Նովայի ծննդյան 250-ամյակը այսպես վերածվեր միջազգային հարգանքի ցնծատոնի և հայ մշակույթի հաղթանակի:

Բայց Սայաթ-Նովայի անունը ամենից ավելի նվիրական ու սիրելի է ամեն մի հայ մարդու համար: Նա իր պայծառ ողջ կյանքը, առանց մնացորդի, նվիրել է իր ժողովրդին, որպես «խալխի նոքար», որը «համով ղուլուղ պիտի անի» ժողովրդին:

Սայաթ-Նովան, որպես բանաստեղծ և մտածող, որպես երաժիշտ և երգիչ, որպես հայ հավատավոր մարդ, մի ոսկեծուլ ամբողջություն է:

Սայաթ-Նովայի ստեղծագործությունը հանդիսացավ այն հիմնաքարերից մեկը, որի վրա հետագայում վարճացավ մեր նոր քնարերգությունը:

Սայաթ-Նովան ինքնատիպ երգիչ է և բանաստեղծ: Նա իր ստեղծագործությունների թեմատիկայի բազմապնդությամբ և ձևի կատարելությամբ, բացառիկ և ուրույն տեղ է գրավում մեր միջնադարյան քնարերգուների՝ Կոստանդին Երզնկացու, Գրիգոր Աղթամարցու և ուրիշների համաստեղծության մեջ: «Սայաթ-Նովան հայ բազմադարյան քնարերգության այն եզակի վարպետներից է, որի բանաստեղծություններն առանձնապես աչքի են ընկնում իրենց արտակարգ ինչնդությամբ, խորը երաժշտականությամբ, բազմազան ու ներդաշնակ չափերով, որի ստեղծած գեղարվեստական պատկերները հիացնում են իրենց բացառիկ թարմությամբ և գունագեղությամբ» (Երևան, «Գրական թերթ», 1963 թ., ապրիլ 26, № 17):

Հովհաննես Թումանյանը գրում է. Սայաթ-Նովան «մոդա չի, որ ժամանակի ընթացքում ծանծրացնի և փոխվի... գեղեցիկ ձևի մեջ մի մշտական հուր հոգի է նա, մի ապնիվ և լիքը սիրտ, մի հարապատ հպոր շունչ, որ մեր աշխարհի հարապատ շնչի նման միշտ խաղալու է Կովկասի ժողովուրդների վրա...»:

Սայաթ-Նովայի կյանքով և ստեղծագործության վերլուծմամբ կբաղվել են հայ և օտար բազմաթիվ գրականագետներ, բանասերներ, սկսած 1852 թվականից մինչև մեր օրերը:

Այստեղ երախտագիտությամբ անտը է հիշել անունը թիֆլիսեցի հանրածանոթ բժիշկ և բանասեր Գ. Ախվերդյանի, որն առաջինը 1852 թվականին իր «լույս գցած աշխատասիրութենով» (Մոսկվա) հրապարակի վրա դրեց Սայաթ-Նովայի կյանքով և ստեղծագործությամբ կբաղվելու հարցը:

Նույն թվականին, ռուս բանաստեղծ Յա. Պոլոնսկին, «Կավկաս» ռուսատառ թերթում, «առաջին գրավոր և ջերմ խոսքն ասաց երգչի մասին, իր բարեկամ Գ. Ախվերդյանի դեռևս անտիպ ժողովածուից վերցնելով և հրապարակ հանելով երգչի մի քանի տաղերը: Նա գրում է այնտեղ, որ Սայաթ-Նովայի երգերը «բնավ նման չեն ոչ հարևան ցեղերի երգերին և ոչ էլ այլ երգերի, որ եկել են Արևելքից», որ «չափազանց անհատական» այդ հեղինակի երգերում «կա քիչ երևակայություն, բայց շատ զգացմունք» (Մ. Հասրաթյան, «Սայաթ-Նովա», Երևան, 1959 թ., էջ 311):

Այնուհետև մեծ երգչի երգերով կբաղվել են գրականության և գիտության մեջ ճանաչված խոշոր դեմքեր՝ Գ. Պատկանյան, Մինաս-Չերապ, Գ. Ասատուր, Ա. Չոպանյան, Գ. Այվազովսկի, Ն. Մառ, Ա. Խախանով, Ա. Լալստ, Հ. Թումանյան, Գ. Բաշինջաղյան, Ի. Գրիշաշվիլի, Գ. Լևոնյան, Գ. Լեոնիդե, Լեո, Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Կ. Կեկելիձե, Մ. Աբեղյան և ուրիշներ:

Ռուս գրականագետ, բանասեր և հայ մշակույթի քաջահմուտ Վալերի Բրյուսովը 1916 թվականին «Հայկական պոեզիայի անթոլոգիա»-ն պատրաստելիս, թարգմանեց Սայաթ-Նովայի երգերից մի քանիսը, նրան դասելով «առաջնակարգ այն պոետների շարքին, որոնք իրենց հանճարի պորությամբ դադարում են մեկ ժողովրդի սեփականություն լինելուց, բայց դառնում են ողջ մարդկության սիրելին»:

Վ. Բրյուսովը Սայաթ-Նովային համարում էր «երկնային այն հազվագյուտ պարզաներից... որոնք օրհնանք են թողնում իրենց դարին և իրենց ժողովրդին» (Մ. Հասրաթյան, «Սայաթ-Նովա», էջ 311):

Մեր օրերին, 1945 և 1959 թվականներին, Սայաթ-Նովայի կյանքով և ստեղծագործությամբ գիտական մոտեցումով և ձեռնհասորեն կբաղվել է հայտնի բանասեր և պատմաբան Մ. Հասրաթյանը, որն «առաջին անգամ հայերենի թարգմանելով Սայաթ-Նովայի մի քանի տասնյակ այլալեզու խաղերը և ճշտելով ու խմբագրելով նրա մյուս խաղերի խաթարված ու խանգարված հարյուրավոր բառերն ու տողերը, դրանց դարձրեց մասնագետների ու ժողովրդի անկապտելի սեփականությունը» (Ա. Ղանալանյան. «Գրական թերթ», 1963 թ., № 17):

Սայաթ-Նովան ծնվել է 1717 թվականին Սանահին գյուղում: Մկրտության անունը եղել է Հարություն (Արութին): Նա իր մասին գրել է.

**«Սայաթ-Նովու վաթանիցըն հարց կուտան.
Մեկը կօսե Հինդն է, մեկը՝ Համադան...
Վաթանս Թիֆլիսն է, կողմը՝ Վրաստան,
Մերս հավաքարցի, հերս հալաբցի»:**

Սայաթ-Նովայի կյանքն ու գործունեությունը ընդգրկում են երկու տարբեր շրջաններ, առաջինը ծննդյան թվականից մինչև 1765 թվականը, երկրորդը 1765—1795 թվականները:

Սայաթ-Նովան իր նախնական կրթությունն ստացել է Սանահին վանքում, ուր ծանոթացել է հայ մատենագրության, գրաբարի, «Հարանց վարք»-ին, ժամասացության: Նա անգիր մեջբերումներ է կատարում հայերեն Աստվածաշնչից:

Այնուհետև, 12 տարեկան հասակում, Սայաթ-Նովան եղել է արհեստավոր, կրթվել է ջուլհակությամբ կամ դերձակությամբ. նա այդ մասին գրում է.

«Տասնըերկու տարեկանում ինձ հանձնեցին ուստաքարին»:

Սայաթ-Նովան «պստուց» օժտված է եղել բացառիկ ընդունակություններով, «անվուգական նվագողի, գերող ձայնով օժտված երգչի, ստեղծագործող երաժշտի» շնորհներով:

«Գլուխ դրի ամենան խաղի.

**Յիս չիմացա վունց փաթաթվեց աշղղութինս
իմ գլխին»:**

**Լուս դառնա իմ մոր հոբին,
Բալբամ կաթի հիդ իմ ծըծի...»:**

1737 թվականին, Սայաթ-Նովան որպես աշուղ ուխտի է գնում Մշո Ս. Կարաաետ վանքին: Հետագայում նա գեղեցիկ ծոն է նվիրում Մշո Ս. Կարաաետին՝ որպես երգի, արվեստի հովանավոր մեծ սրբի և իր միակ մուսայի (տե՛ս Մ. Հասրաթյան, «Սայաթ-Նովա», էջ 235):

**«Մշու սուլթան սուրփ Կարապիտ, երկինք է
հասլալ գովքըն բո.**

**Գլուխ վարդապիտ ճշմարտության, չկար
հավասարըն բո...»:**

Այնուհետև Սայաթ-Նովան ամուսնանում է սանահնեցի Շահվերդյան ընտանիքից Մարիամ անունով մի աղջկա հետ և ունենում 4 զավակ:

Ապա մեծ երգչի առաջ բացվում է նախ հաջողության, փառքի և միաժամանակ խորունկ վշտի և հուսահատության մռայլ ուղին:

1744 թվականին նա վրաց արքունիքում «սա-վանդար» է, նվագող և երգիչ:

1753 թվականին շնորհապրկվում է և հեռանում պալատից:

1759 թվականին նա քահանա է Տ. Ստեփանոս անունով, Զաքարյայի Կախի կոչվող հալաբնակ փոքրիկ ավանում:

Սայաթ-Նովայի պալատից հեռացման և շնորհապրկման իսկական պատճառը դեռևս մնում է չլուսաբանված:

1770 թվականին, կնոջ մահից հետո, մոտավորապես 60 տարեկան հասակում, Սայաթ-Նովային հանդիպում ենք Հաղբատի վանքում, որպես միաբան և եկեղեցու լուսարար:

**«Կու հաքնիմ մազեղեն, կու հաքնիմ չալըն,
Կերթամ ման գու քամ վանքիդըն մե մեկ»:**

**«Հաղպատու լուսարար Սայաթ-Նովեն իմ,
Մե կանթեղս վառելու ձեթ չունիմ...»:**

Մինչև իր մահվան կամ նահատակության թվականը՝ 1795, Սայաթ-Նովան մնում է որպես միաբան Հաղբատի վանքում, ուր գրի է առնում առավելաբար իր փիլիսոփայական-խոհական երգերը:

1795 թվականին, ներքինի Աղա-Մահմադ խանի արշավանքների ժամանակ, Թիֆլիսում, Ս. Գևորգ եկեղեցում նահատակվում է «խալիսի նոքար» Սայաթ-Նովան, որպես «ծառայ Աստուծոյ»:

**«Չըխմանամ քլիսադան, դոնմանամ
Իսադան»:**

Թիֆլիսեցիք Սայաթ-Նովայի և մյուս նահատակների մարմինները ամփոփում են Մեյդանի Ս. Գևորգ եկեղեցում:

Մեյդանի Ս. Գևորգ եկեղեցին Թիֆլիսում համարվում էր Հաղբատի վանքի վանատունը, ուր իջևանում էր նաև Սայաթ-Նովան, երբ գալիս էր Թիֆլիս, իր զավակների տեսության: Երբ՝ 1751 թվականին վերանորոգվում էր Մեյդանի Ս. Գևորգ եկեղեցին, Սայաթ-Նովան մեծ խանդավառությամբ մի գեղեցիկ ներբող է նվիրել Ս. Գևորգին:

**«Հիմքըտ վերստին նուրեցին, չաղ արին
Մողնու սուրփ Գևորք,**

**Ջար ու կիրըտ ոչխարի կաթ շաղ արին
Մողնու սուրփ Գևորք,**

**Յիրգնուց լուսըն վրետ կամար-թաղ արին
Մողնու սուրփ Գևորք»:**

1914 թվականին, Հովհաննես Թումանյանի և նկարիչ Գ. Բաշինջաղյանի նախաձեռնությամբ, հուշարձան կանգնեցվեց Սայաթ-Նովայի գերեզմանի վրա:

Սայաթ-Նովան ճշմարիտ հայ մարդ էր և սիրում էր մեր հայրենի ավանդություններն ու սրբությունները:

«Սայաթ-Նովեն ինքը հայ է,

Իր հավատքին ամուր կանգնած»:

Նա ջատագովում էր ազգային-եկեղեցական միությունը: Նա Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը համարում էր որպես դրոշ ազգության և խորհրդանիշ միության:

**«Հոքիտ իստակ ու պինդ պահե, վուր արթար
հախը մերն է.**

**Հուրը մերն է, ջուրը մերն է, հողմըն ու հողը
մերն է:**

**Փառք արարիչ-ըստիղծողին՝ մեծ պահապանը
մերն է.**

**Կինքը մերն է, մահը մերն է, դըրախտի բաղը
մերն է:**

**Երեք հարուր վաթսուռ ու վեց սուրփի
աղոթքը մերն է.**

**Հիսուսին մեզ Տերն է դրգիլ՝ լուսն ու շափաղը
մերն է:**

**Սիոնի սուրբ գերեզմանը, ապրելու տեղը
մերն է.**

**Էջմիածնա Մայր Աթոռը և ազիկ ցեղը
մերն է»:**

Սայաթ-Նովային սակայն խորթ էին ազգային սահմանափակվածությունն ու սնապարծությունը: «Իր ժամանակակիցներից մի ամբողջ գլխով բարձր կանգնած Սայաթ-Նովան իրավամբ համարվել ու համարվում է անդրկովկասյան ժողովուրդների դարավոր բարեկամության մի անթառամ սիմվոլ» (Մ. Հասրաթյան, «Սայաթ-Նովա», էջ 308):

«Երեք լեզվով է Սայաթը գրել,

Երեք ձայնով է Սայաթը երգել.

Երեք ձայներն այն սրտիս մեջ պահել,

Տասնհինգ ձայնով երգել եմ ուզում»:

գրում է վրաց բանաստեղծ Չիքովանին:

Սայաթ-Նովայի կյանքն ու ստեղծագործությունը սերտորեն կապված են Վրաստանի և Ադրբեջանի մշակույթի և գրականության պատմության վարզացման հետ:

Սայաթ-Նովան գրել է նաև վրացերեն և ադրբեջաներեն:

Նրանից մեզ հասել են շուրջ 220—225 խաղեր, որոնց մեջ ադրբեջաներեն և վրացերեն լեզուներով գրվածները կազմում են պատկառելի մի մասը նրա ստեղծագործության:

Սայաթ-Նովայի քնարերգության ազդեցությունը վրաց և ադրբեջանական եղբայրական ժողովուրդների գրականության վարզացման վրա անուրանալի է:

«Այն սուրը, որ մեծ Սայաթին խոցեց,

Ինձ էլ է դիպել իր բիրտ հարվածով»:

գրում է վրացի բանաստեղծ Չիքովանին, «հայ հանճարեղ երգչի կերպարի միջոցով արտահայտելով հայ և վրացի ժողովուրդների հոգեհարապատությունը»:

Սայաթ-Նովայի քնարը հավասար չափով հուզել է և՛ վրացուն, և՛ հայուն, և՛ ադրբեջանցուն, «մեր աշխարհքի հարավատ շնչի նման»:

Սայաթ-Նովան իսկական ժողովրդական բանաստեղծ է, սիրո և մարդկային վշտի, վեհ իդեալների, ազատության ջերմ երգիչը:

Նա երեքլեզվյան իր քնարերգության մեջ մարմնավորել է Անդրկովկասի երեք եղբայրական ժողովուրդների՝ հայերի, վրացիների և ադրբեջանցիների հոգեկան եղբայրությունն ու անքակտելի բարեկամությունը:

Սայաթ-Նովան այսօր էլ մեզ հետ է, մեր որոնումների մեջ, մեր աշխատանքների մեջ, մեր պայքարի մեջ: Նա քայլում է մեր շարքերում և առաջնորդում դեպի անձնվեր ծառայություն «խալխ»-ին:

Ինչքան հեռանում է նա, այնքան սիրելի է դառնում մեր սրտին և հարավատ մեր խոհերին:

